

Bertha Zoltán

„Hazatérés idején”

Tamási Áron Észak-Erdély 1940-es visszacsatolásáról

Tamási Áron munkássága a második világháború idején is szervesen illeszkedik bele abba a nemzeti-történelmi miliőbe, amelyben a felelős magyar gondolat és erkölcsi érzés a trianoni békediktátum következtében elszakított és kisebbségi helyzetbe taszított nemzetrészek sorsának új fejleményeire ebben az időszakban is élénken reflektál. Az 1940. augusztus 30-án – a német–olasz bíróság ítélete nyomán – kihirdetett második bécsi döntés értelmében Észak-Erdély (benne a Székelyfölddel) visszakerült Magyarországhoz, s ez általában a jogi és politikai méltányosságérvényesítés, a történelmi jóvátételszerzés, a morális igazságközelítés örömeivel és reményével töltötte el a magyarságot. „Ujjongott a hazatérő ország azon az augusztus 30-ai délutánon: a férfiak, legények a padlásra igyekeztek, hogy a felcsavart nemzeti színű zászlókat leporolják; édesanyák sietős kérelemmel a varrónőhöz kísérték leányaikat, hogy ünnepi ruhát rendeljenek, mert a húsz esztendeje várt csoda beteljesedett!”¹ A fellélegzés pillanatait, az erdélyiek közhangulatát, a kisebbségi szorongatás feloldásának érzelmi állapotát így örökíti meg az író *Piros betűk a hazatérés napján* című lelkes tudósításában: „Ezerkilencszáznegyven, szeptember tizenegy. Szerda. Eljött hát végre a nap, amikor Kolozsvár hazatér! Mint

a királyfi, kit gonosz hatalmak egyszer elraboltak és eladtak, ez a város is a mai napon úgy érkezik vissza az ő várakozó édesanyjához, Magyarországhoz (...) megszólal a harang. (...) Isten zengte talán a város fölött. Vagy egyetlen torokkal a magyar ősök szólaltak meg. Mind együtt az ősök, akik ennek a városnak a temetőjében s ebben az erdélyi földben, mint a nemzeti hagyomány gyöngyszemei, ezerezstendős hosszú füzérben úgy pihennek”² *Gondolatok hazatérés idején* című esszéjében 1940 októberében ismételten tanúságot téve arról is, hogy a „csodatévő harangszó” „valósággal bibliai erejű és emlékeztető” volt, „melytől egy ősi magyar város gyógyult meg egyszerre, kelt fel és járt.”³ Ennek jegyében vallotta a kolozsvári magyar bevonulás napján is egy játékosan szellemes és tréfásan mélyértelmű interjúban a budapesti Magyar Rádió munkatársának, az íróbarát Cs. Szabó Lászlónak a mikrofonja előtt: „az igazságot is meg lehet szokni.”⁴ Hiszen „idegen uralom alatt élni az ember meggyalázásának egyik neme”⁵

Azonban a magyar politikai egység Észak-Erdély és a Székelyföld visszacsatolásával történő részleges helyreállításának történelmi disszonanciáit Tamási Áron (az euforikus öröm kifejezése) mellett azonnal érzékelte, és erőteljesen figyelmeztetett például a revansizmus elkerülésére vagy a kö-

rültekintő belátás szükségességére. A problémák (például hogy „a homlokánál kettőbe vágta Erdélyt”, s hogy „micsoda szívfájdalom ez neki is, Bethlen Gábornak, aki velünk együtt a teljes ünnepre készülődött”⁶), a megoldatlanságok, valamint a jövőbeli feladatok jelzése és feltárása a komplikációk és nehézségek illúziótlan számbavételét is jelentette egyben. Az előző évtizedekben valamelyest gyógyírként szolgálni remélt transzilvanizmus kibontakozása – az erdélyi népek termékeny szövetkezése – is megfeneklett szerinte: „Nagy idő és nagy változás szükséges ahhoz, hogy a transzilvanizmus gyakorlati életforma lehessen”⁷ (*Levél Erdélyből*, 1940). Miközben a magyar kiteljesülés is heroikusan öntökéletesítő erőfeszítéseket (másokat nem bántó, magunkat folyton nemesítő magatartást) igényel, követel: „Emberi becsület alapján remélem, hogyha nem volnék magyar, akkor is belátnám: Erdélyben a magyarságé a lelki és az állami impérium. De mivel magyar vagyok, a tény után a jövőre kell gondolnom s kimondom: Erdély fölött a magyar impérium azon múlik, hogy magunkkal törődünk s nem másokat szorongatunk. Nekünk kell minőségben odáig nőni és mennyiségben odáig szaporodni, hogy a történelmi pernek egyszer és örökre vége legyen. Ez az erdélyi magyar szellem gyakorlati tanítása (...) zászlónkon írva vagyon a nemzeti gondolat, a keresztény erkölcs és a szociális igazság (...) az erdélyi szellem eszméje az alkotó emberiség medrében az egyenrangú örök magyarság”⁸. Olyasféle maximum-törekvés vagy -program ez, mint amilyen az „azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne”⁹ (*Ábel Amerikában*, 1934) híres tézi-

sében is megnyilatkozik: test és lélek, lét és lényeg, egyén és mindenség, önmegőrzés és minőségi önmeghaladás szubsztanciális antropológiai egységképzetét revelálva – az otthonosságérzetben kifejlő nyitott értékabszolútum révén a „szülőföld-mítosznak” sem csonkító, hanem holisztikusan kiteljesítő érvényt tulajdonítva. „Nekem Erdély az otthon”¹⁰ – szögezi le az író, aki ezért ugyanakkor különösen érzékenyen és önkritikusan tekint vissza arra, hogy az 1937-es Vásárhelyi Találkozó eszményeit sem sikerült gyakorlati formákba önteni, de azt főként lelkiismeretesen fájlalja, ha a visszacsatolás után a hierarchikus, központosító módszerek és külsődlegességek eluralkodása folytán a finomabb belső erdélyi karaktervonások elhalványulni, s az erdélyi sajátosságok kikopni látszanak, a társadalmi összefogásért viselt felelősség érzete, a szociális igazságosságért vívott korábbi csaták pozitív erjesztő hatása pedig meggyengült; a „szív megkapta a sorstól a hazatérés legnagyobb ajándékát, de a szellem mostoha sorsra száműzetett”¹¹ (*Erdélyi jelentés*, 1942). Nem szabad „elhallgatni azt a meggyőződést, hogy a fegyveres küzdelem után a magyar író nemcsak régi magyar határokat és megmentett magyar népet szeretne látni, hanem olyan országot, mely nemcsak édes, hanem emberi és igazságos hazája is a magyar népnek. (...) A nép sorsát hordozó és vállaló értelmiség kell, testvéri érzületű középosztály és öntudatos, egészséges nép”¹² (*Vélemény háború idején*, 1942). Ehhez képest „sokszor úgy érezzük, hogy az átfogó, egységes terv hiányzik ahhoz, hogy a megújítás valóban elkezdődhessék”; a „nép erős és jogos szociális igények-

kel feszíti az időt; a polgári társadalom nem a természetes kiválasztódás törvényei szerint jött létre s így érdekei osztályjellegűekké váltak; a vezetőréteg sokszor a nép ismerete nélkül jogi és világnézeti szabályok szerint kormányoz¹³ – állapítja meg (*Erdélyi jelentés*, 1942).

Aggodalomkeltőnek látszott tehát az anyaországból történő középosztályi beáramlás, a gyakran szintén érzéketlen hivatali-ideológiai benyomulás. Az erdélyi lehetőségekre magukat rávető karrieristák tülekedését Kós Károly is azonnal jelezte: „megnézegettük őket, és megláttuk, hogy azok az emberek, akiket azelőtt nem ismertünk, erőteljesek voltak, és nem látszottak fáradtnak” (*Ezerkilencszáznegyven*).¹⁴ Tamási Áron ugyancsak leszögezte: „létezik egy úgynevezett erdélyi magyar szellemiség, melynek utánpótlásai rendkívül népszerűek. Mi azonban magát a valódit inkább ajánljuk, mert abban az erkölcs formáló és célravezető erejét törvényszerűnek tartjuk”; „igazság az, hogy az erdélyi magyar szellemiség, ennek a szellemiségnek a hősei s a lelkileg megújult egységes magyar társadalom: ez mind nemzeti érték” (*Gondolatok hazatérés idején*).¹⁵ Wass Albert élesen kimondja: „Az jöjjön csak ide, aki testvért keres, nem pedig koncot, akit ennek a földnek szeretete vonz, s nem a megmaradt zsírja. Sokat szenvedett föld ez az ország, áhítattal tegye lábát reá, aki messziről jön. S a házigazda rajta mi vagyunk. És ez a házigazda, bár üres zsebekkel áll, de sokat küzdött, sokat tanult és erényekben gazdag. Léha viselettel meg ne botránkoztassa haszonleső vendég.” (*Jönnék!*)¹⁶ A jellegzetesen árnyalatos érték- és hagyományóvó identitásvédelem szólalt meg

ily módon, amidőn a helikoni-marosvécsi írócsoportosulás tagjai – közös deklarációikban is – a nemes tradíciók ápolásának szükségességéről beszéltek, majd a múltbéli tapasztalatok, az ősi tájegységekben rejlő kipróbált erők és szempontok hasznosítására figyelmeztettek, sérelmezve a tájékozatlanul bürokratizmus gyakorlatát, az erdélyiség speciális lelki jegyeinek, önértelmező törekvéseinek néminemű elsorvasztását. Az összetett, minőségelvű önazonosság- és helyzettudat, a körültekintő gondérzékelés, a szülőföld-hűség, a kisebbségi humánum éberén megőrzött eszményeivel, erkölcsiségével töltekező magasrendű értékeszme jut kifejezésre abban is, ahogyan a példateremtő erdélyi szellem kiemelkedő képviselői – Reményik Sándortól Szabédi Lászlóig – a kisépítész együttélés történelmi meghatározottságainak és etikai normáinak-törvényszerűségeinek, a másféle kultúrák elkötelezett megbecsülésének értelmében a bármifajta alacsony motivációjú elégtételnyerés, alantas indítékú románellenes erőszak, visszavágás, győzelmi indulatkitörés vagy bosszú eshetőségének még a gondolatát is mélyen elutasítják.

*

Lényegében ez a gondolkodás, az igazságtétel keresztényi szemlélete hatja át Tamási Áron ekkor – 1941 tavaszán – született regényének a fő üzenetét is. A *Magyari rózsafa* a „honnivisszaszerzés” kalandos epikai példázata. Amelyben a főhős egyszerre testesíti meg a történelmi igazság restitúciójának méltóságteljesen harcias törekvését, és a békét teremtő rendhelyreállítás kiengesztelő magatartását. „A regény egy húszéves székely legényről

Álmosd

Álmosd

szól, ki a román hatalom utolsó évében (...) hadat visel a románok ellen (...), s hadjáratának véghezvitelére az erdőbe vonul. Egyénisége és magatartása az ősi magyar kalandozások idejére emlékeztet. (...) »Hadjáratának« közepén vonulnak be a magyar honvédek¹⁷ – foglalja össze a történetet az író. S az intő mondanivalót: hogy „először magunkat kell megjavítanunk és méltóvá lenünk az emberi és nemzeti harcra” – „a pogányságból a kereszténységbe” vezető út által.¹⁸ A „fogat fogért gyűlölet, s kivált a magányos vendetta, az egyszemélyi bosszú elvetésére, a keresztény megbocsátás megértésére ösztönző, józan falubeli közösség” szavának igazára tanít (Cs. Nagy Ibolya elemzése szerint is) a regény – amely „a pogányság-kereszténység nemzetmentő történelmi fordulát emeli a legsúlyosabb eszmei példázattá” és bölcsességgé.¹⁹ Az egyfajta Rózsa Sándor-os romantikus betyárhistoria végén a felnőttként megkeresztelt főhős, Magyar Balázs belátja, hogy a fortélyos cselvetésekkel elfogott – majd békés és dolgozó munkára irányított – volt basáskodó, erőszakoskodó román előljárók megcsúfolása és megleckéztetése elégséges haditett a világ „kiigazítására”, s a kereszténység által elnyert egyetemes emberség esélye számára is okvetlenül a bosszúszomjas indulatot legyűrő nyugalmat és lelki egyensúlyt, harmóniát hozza el. (Mert előtte még – szenvedélyes önbíráskodó ösztönei miatt – az őt rablónak nevező némely sajtójaival is mély lelki vívódást okozó konfliktusba kerül, s ekként kell nyugtalanul tépelődnie és elbizonytalanodnia: „Nem tudom bizonyosan, hogy ki az ellenség: az idegen hatalom-e, mely gyötör és rabol minket már huszonegy

esztendeje, vagy a hazai szegény, mely az ember lábnyomán pocsolóba gyűl mindenütt.”²⁰ Így aztán még inkább maradéktalanul következik el a feloldozás és a kölcsönös kiengesztelődés.) Az őt keresztelő pap szózata szerint is: „Legkedvesebb fiam! Te a máj napon két ajándékot kaptál. Mind a két ajándék nagy és gyönyörű. Lélek és szív nem kaphat nagyobb soha. Az egyik ajándékot az égi hatalomtól kaptad. Ez a kereszténység szentsége, melyben a lelked tisztára fürdött, s mely az üdvösséget ígéri neked. A másik ajándékot a földi hatalomtól kaptad. Ez pedig a magyar haza, melyben szíved a miénkkel együtt örvendezhet immár, s amely gyümölcsöző életet ígér neked ezen a földön.”²¹

Tamási könyve 1941 júniusában (az ünnepi „Magyar Könyvnapra”) jelent meg – Babits Mihály, Márai Sándor, Illyés Gyula, Féja Géza, Karácsony Sándor és mások egy-egy új (vagy új kiadású) kötetének társaságában; s például Móricz Zsigmond *Rózsa Sándor a lovát ugratja*, Kodolányi János *Baranyai utazás*, Sinka István *Denevérek honfoglalása* vagy Veres Péter *Ember és írás* című művével együtt. Kritikai fogadtatása számottevő volt: ismertették, méltatták, bírálták sokféle lapban, folyóiratban (a *Nyugattól a Kelet Népeig*, a *Diáriumtól a Vigiliáig*, a *Hídtól a Magyar Életig* és tovább). Szabó Zoltán (*Könyvek és könyvnapok* című cikkében a *Magyar Nemzet* 1941. június 29-i számában) maradandónak nevezte,²² Várkonyi Nándor szerint a regény tiszta „megsejtése a test és a lélek valódi viszonyának”,²³ s mások is elsősorban a mű nemzetlelkesítő erényeit méltatták, s a román uralommal szembeni „lovagias”

küzdelem, a „pogány” indulatban gyökerező lázadó harc és a keresztény-építő béke és munka apoteózisaként, tüzes népi-mondai, mesei-eposziás „hőskölteményként” értékelték – a „vidám feltámadás”, felszabadulás légkörében. Többen viszont – könnyedség és súlyosság lírai összhangját bár elismerve – túlságosan alkalminak és mesterkéltnek ítélték a történetet, s a mókás-góbés cselekményvezetést elsietettnek és siker-orientáltnak. A megoszló vélemények között a *Nyugat* irodalomkritikusai is inkább dicsérték. Schöpflin Aladár csupa pozitívumokat sorol: a dús képszerűséget és fantasztikumot, a tündöklő természetességet és a természeti megszemélyesítések varázslatos szépségét, a „naiv és ravasz, gyerekes és okos, haragos és szelíd, nyílt és titkolózó” lélektani tényezők, tendenciák egyidejűségének szemléletes megidézését. Olyan betyárosan komoly tréfa ez, amelyben „nincs, nem is akar lenni emberölés”, s amely alig elképzelhető, mégis minden részletében hitelesnek tetsző, noha „vagyálom”-szerű „népi epika”; „egyszerűsége nagyon bonyolult ideg-alkatot leplez”: a „sokszázados harc, szenvedés, keserves munka” edzette-alakította székely pszichét.²⁴ Tündéri valóságatlanság és színes, kalandos fordulatosság; a csoda mágiája és eleven kedélyhullámozás; a villódzó játékos sziporkázása: ezek a markáns hatáselemek ragadtatják Kádár Erzsébetet is az elismerő szavakra: „Az érzés színt ölt, s a színek testet. A tavasz bolondul röpködő madarakkal lövöldözik, de az emberek lelkükből költöttek ki őket, ki-ki olyan színűt, amilyen lélekkel várta a fordulást. Minden jelkép és valóság is. A gonoszság és jóság egymás mellett élnek; fában, bogárban,

emberben, szélben átszólnak, átlátogatnak egymáshoz. A lélek új ruhaként viseli a testet. Azt érezzük: még az Isten is fiatal. Bartók zenéjére és még többször Egry legszebb tájaira kell gondolnunk: a körvonalak nem mosódnak el, de a fények és sugarak áthatolnak rajtuk (...) Tamási hősei ilyen sugarakkal átszelt emberek; homlokuk a felhővel beszélget, lábuk a földdel érez. (...) Egy székely legény összetűz faluja román kényuraival, az erdőbe húzódik, egymaga hadjáratot indít az elnyomók ellen. Ez a mi hősünk, Magyar Balázs olyan büntelen Rózsa Sándor, aki talán arkangyal is lehetne. (...) S ez a mesébe hágó székely kaland furcsa, kedves társadalmi utópia is. Kilenc tolvaj román fát dönt az erdőben, egy bölcs székely jó étellel fizet nekik s az igazság fegyverével féken tartja őket – ilyen egy boldog ország.”²⁵

A mesei megütközések sorozata és a végső kibontakozás gazdag metaforikus-szimbolikus sejtelmekkel és bölcséleti jelentéssugallatokkal dúsul tehát föl. Külön érdekessége a történet-szövének, ahogyan a főhős egy szultán benyomását keltő idősebb székellyel szövetkezik, aki egyben a legfőbb tervek olykor titokzatosnak látszó értelmi szerzője. Ez a motívum voltaképpen a kettős magyar vezérség (királyság, fejedelemség), a némileg Buda–Attila vagy „kende”–„gyula” típusú kettősség ősi jellegzetességét őrzi mint jelentést: az intellektuális, szakrális, illetve a gyakorlati, katonai népvezérség egymást feltételező, kiegészítő vonásait, komplementaritását. Kovács György így fogalmazta ezt meg korabeli értelmezésében: „Tágabb értelmet nyer ennél a pontnál az írói mondanivaló, mert a hadbanálló két székely egyénisége,

gondolkodása egy egész népet szimbolizál: Tamási ezáltal a magyarság egyéniség-képét örökítette meg költői erővel. Nem elég egy nép küzdelmeinek eredményes megvívásához a vállalkozó erő, a hősiesség, a szalmaláng, vagy az ügybuzgalom, amit az író a pogánysággal példáz megkereszteletlen főhőse, Magyar Balázs személye által. Hanem kell hozzá a szervező, józan, tapasztalt és mindent megfontoló bölcsesség: az Ignác szultáné, aki tulajdonképpen szervezője a kis erdei birodalomnak. A két egyéniség mutatja meg azt a szerencsés keveredést, ami párosulva egy személyben, vagy egy egész nemzetben, meg tudja tartani élőnek, teremtőnek és egyre műveltebbnek a magyarságot is ezer esztendőn át a sokat háborgó földrajzi Európa közepén, az európai műveltség legkeletibb szélén s a bar-

bár és nagyszerű Ázsia legnyugatibb vonalán.”²⁶

*

A sajátos erdélyiség, az egyetemes, össznemzeti magyarság és a keresztény, humanista erkölcsiség és igazságosság eszményeit, értékeszméit tartotta legfőképpen szem előtt Tamási Áron az 1940-es történelmi változások idején is (és meghatározón minden műfajában: esszében, publicisztikában, regényben, novellában, drámában). Hűségesen egyik legismertebb aforisztikus maximájához (amely a *Hazai tükör*ben, a reformkorról és az 1848-49-es forradalomról és szabadságharcról szóló történelmi regényében a Gábor Áron hőstetteit elbeszélő záró fejezet címéül is szolgál): „Hit a harcban, remény a bajban”²⁷

Jegyzetek

- ¹ Ablonczy László: „Útonállók leereszkedő ajándéka”. *Erdélyi ősz*, 1940. Hitel, 23. (2010) 9. sz. 82. o.
- ² Tamási Áron: *Szellemi őrség*. Esszék, cikkek, útirajzok 1936–1965. Szerk. Nagy Pál. Budapest, 2001. 183. o.
- ³ Tamási Áron: *Virrasztás*. Budapest, 1943. 389. o.
- ⁴ Ablonczy László: „Útonállók leereszkedő ajándéka”. *Erdélyi ősz*, 1940. Hitel, 23. (2010) 9. sz. 87. o. – Ld. még a revízióhoz kapcsolódó gazdag irodalmi szöveg- és dokumentumgyűjteményt: *Üdvözlégy, szabadság! Magyar írók Észak-Erdély és a Székelyföld 1940-es visszatéréséről*. Szerk. Pomogáts Béla. Pomáz, 2008.
- ⁵ Tamási Áron: *A tűz világossága*. In: Uő: *Virrasztás*. Budapest, 1943. 405. o.
- ⁶ Uő: *Gondolatok hazatérés idején*. In: Uő: *Virrasztás*. Budapest, 1943. 390. o.
- ⁷ Uő: *Virrasztás*. Budapest, 1943. 401. o.
- ⁸ Uo. 401–402. o.
- ⁹ Uő: *Ábel*. Budapest, 1984. 560. o.
- ¹⁰ Uő: *Erdélyi jelentés*. In: Uő: *Virrasztás*. Budapest, 1943. 409. o.
- ¹¹ Uő: *Virrasztás*. Budapest, 1943. 422. o.
- ¹² Uo. 257. o.
- ¹³ Uo. 425.
- ¹⁴ Kós Károly: *Ezerkilencszáznegyven*. In: *Üdvözlégy, szabadság! Magyar írók Észak-Erdély és a Székelyföld 1940-es visszatéréséről*. Szerk. Pomogáts Béla. Pomáz, 2008. 146. o.
- ¹⁵ Tamási Áron: *Virrasztás*. Budapest, 1943. 395–396. o.
- ¹⁶ Wass Albert: *Jönnök – Ember az országút szélén*. Szerk. Szabolcsi Borbála. Marosvásárhely, 2000. (Wass Albert életmű-sorozat) 73. o.

- ¹⁷ Idézi: Sipos Lajos: *Tamási Áron. Élet- és pályarajz*. Budapest, 2006. 129. o.
- ¹⁸ Idézi: A. Szabó Magda – Cs. Nagy Ibolya: „A legnagyobb dolog: világot teremteni.” *Tamási Áron*. Budapest, 2021. 155. o.
- ¹⁹ Uo.
- ²⁰ Tamási Áron: *Magyari rózsafa*. Budapest, 2000. 166–167. o.
- ²¹ Uo. 201. o.
- ²² Szabó Zoltán: *Szellemi honvédelem*. Szerk. Markwarth Ágnes. Budapest, 1994. (Szabó Zoltán Összegyűjtött Munkái, sorozatszerk. András Sándor – Gyurgyák János – Kenedi János) 351. o.
- ²³ Várkonyi Nándor: *Az újabb magyar irodalom 1880–1940*. Budapest, 1942. 458. o.
- ²⁴ Schöpflin Aladár: *Magyari rózsafa. Tamási Áron új regénye*. Nyugat, 34. (1941) 7. sz. 504–505. o.
- ²⁵ Kádár Erzsébet: *Három erdélyi író. Nyíró József, Tamási Áron, Wass Albert új könyvei*. Nyugat, 34. (1941) 8. sz. 557–558. o. – Uő: *Ritka madár*. Szerk. Kenedi János. Budapest, 1993. (Ars Scribendi, sorozatszerk. Gyurgyák János – Kenedi János – Murányi Gábor) 60–61. o.
- ²⁶ Kovács György: *Tanúvallomások a magyar sorsról*. Újság, 18. (1941) augusztus 17. 8. o.
- ²⁷ Tamási Áron: *Szólít a szülőföld. Bölcső és Bagoly – Hazai tükkör – Vadrózsa ága*. Szerk. Z. Szalai Sándor. Budapest, 1985. 465. o. – Ld. még: Z. Szalai Sándor: „*Hit a harcban, remény a bajban*”. *Pályakép Tamási Áronról*. Budapest, 1991.

Szatmárcseke

Szatmárcseke

Szatmárcseke